

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1965.1.03>

K. LAAS

MITTELINNALISTE ASUSTATUD KOHTADE KLASSIFITSEERIMISEST EESTI NSV-S

Kui palju on Eesti NSV-s mittelinnaalisi asustatud kohti ja kuidas nad jagunevad, sellele on võrdlemisi raske vastata. Kuna aga küsimus on küllaltki suure teoreetilise ja praktilise tähtsusega, siis püüame teda alljärgnevalt mõttevahetuse korras selgitada.

Rahvaloenduse kokkuvõtete¹ andmeil on Eesti NSV-s 117 220 mittelinnaalset asustatud kohta ning nad on jaotatud viide tüüpi ehk gruppi. Valdava osa (95%) neist moodustab üksikperede ja külade grupp. Sovhoosikeskuste ja -osakondade, abimajandite ning katsejaamade juures olevate asustatud kohtade gruppi kuulub meil 1554, asulate, alevike, raudteejaamade, lennujaamade, teedejaoskondade ning ehituste ja tööstuste juures olevate asustatud kohtade gruppi 1268, metskondade, metsamajandite ja metsatööstuste juures olevate gruppi 953 ning haiglate, koolide, pioneerilaagrite, lastekodude, invaliidide kodude, sanatooriumide, puhkekodude, meteoroloogiajaamade, ladude ja teiste juures olevate gruppi 2380 asustatud kohta.

Kahjuks aga tekib selle jaotuse puhul suuri raskusi, kuna kohapeal teda ei tunta ning ei teata oelda, kuhu tüüpi üks või teine asustatud koht kuulub. Ka nimed ei aita neid eraldada, kuna paljud neist kannavad üht ja sama nime.

Hoopis erineva pildi saame, kui aluseks võtame külanõukogudes koostatud asustatud kohtade nimekirjad. 1961. aastal oli meil nende nimekirjade alusel ca 7000 asustatud kohta (käesoleval ajal on neid sama palju või ainult veidi vähem). Enamik neist on märgitud küladena. Neis nimekirjades esineb aga ka asulaid, asundusi, sovhoose, tootmisbaase, kusjuures iga üksus kannab kindlat nime. Kõnesolevate nimekirjade puuduseks on see, et neis esinevad asustatud kohad on ajaloolis-traditsioonilised ning neid ei ole tänapäeval mitte alati võimalik territooriumil eraldada. Eriti raske on vahet teha, kui tegemist on mitme ühenimelise asustatud kohaga (näit. Palupera asula, Palupera küla). Ei ole selge, milline neist on küla, kus algab asundus või alevik. Pealegi on sovhoosid sageli nimekirja võetud omaette asustatud kohana, kuigi nende territooriumil on ka külasid ja asundusi.

Kuna asustatud koha mõiste, nagu selgub eeltoodust, on ebaselge, siis ei ole võimalik kindlaks teha nende arvugi.

Veelgi raskema ülesandega puutume kokku, kui tekib vajadus kindlaks määrata ühe või teise asustatud koha tüüpi. Olemasolevaid külanõukogude nimekirju me selleks kasutada ei saa, kuna seal märgitud külad, asundused, alevikud, asulad, sovhoosid, tootmisbaasid, raudteejaamad jm. sisuliselt erinevaid tüüpe ei kujuta. Eesti NSV territooriumi administratiivses jaotuses² on mittelinnaalsete asustatud kohtade osas kasutatud kahte nimetust: küla ja asula. Kahjuks aga puudub selgitus, mis alusel niisugune

¹ Итоги всесоюзной переписи населения 1959 года. Эстонская ССР. М., 1962.

² Eesti NSV territooriumi administratiivne jaotus seisuga 1. jaanuar 1964. Tallinn, 1964.

jaotamine on toimunud. Asja teeb veelgi keerulisemaks see, et mõnikord samastatakse meie külanõukogude territooriume küladega. Tavaliselt kannab külanõukogu selle asustatud koha nime, kus paikneb tema täitevkomitee. Mõnel juhul on külanõukogu keskus aga saanud uue nime (Valjala külanõukogu keskuseks näiteks on Kiriku küla).

On päris selge, et selline ebamäärasus muutub takistuseks ka igapäevases praktilises tegevuses. Nii on meil valimisjaoskondade ja -ringkondade moodustamisel vaja territoorium üksikasjaliselt jaotada. Ka rajoonide planeerimisel on raskuseks asustatud kohtade üldtunnustatud mõistete ja nimetuste puudumine. Kahjuks ei ole mitte alati võimalik kasutada analoogiat vennasvabariikidest, kuna meie asustus nende omast erineb.

Et kõnesolevas küsimuses põhimõttelist lahendust leida, tuleks asustatud kohtade tüpiseerimisel lähtuda

1) juriidilisest seisukohast: kui mingi asustatud koht on juriidiliselt kindlaks määratud või mingisse tüüpi paigutatud, siis tuleb sellest ka praktikas kinni pidada;

2) maavaldajast, kelle territooriumil üks või teine asustatud koht paikneb: maavaldused on looduses täpselt tähistatud ja nende muutmine toimub seadusega ettenähtud korras, ka on olemas maavalduste kaardid ja plaanid;

3) funktsionaalsest printsiibist, mida saab kõige paremini kindlaks määrata asustatud koha elanikkonna tööalase tegevuse järgi;

4) ajaloolisest arengust: pika aja jooksul kujunenud tüüpe ja nimetusi tuleks püüda säilitada;

5) hoonestuse (perede paiknemise) kompaktsusest.

Heidame põgusa pilgu meie asustuse arengule, et selgitada kujunenud olukorra põhjusi ning leida sellestki tugipunkte küsimuse lahendamiseks. Nagu ajaloolistest allikatest selgub, elasid meie esivanemad põhiliselt küladena. Uus element maalisse asustusse tekkis mõisate rajamisega. Tekkisid mõisakeskused kui iseseisvad asustatud kohad häärberi, pargi ja tootmishoonetega. Mõisate laiendamine tõi kaasa mitmete külade hävitamise. Elanikud siirdusid üksikperedena elama metsade ja soode keskele, pannes seal tihtilugu aluse uutele küladele. Asustus hajus. Seoses kapitalismi arenguga hoogustus maal mittepõllumajanduslike asulate — alevike tekkimine ja areng. Uued asustatud kohad tekkisid ka seoses tööstusettevõtete ja raudtee ehitamisega. Suure muutuse asustuse arengusse tõi kodanlik maareform. Mõisamaade jagamise tagajärjel tekkisid hajutatud talud, mis moodustasid asunduse,³ viimane sai tavaliselt endise mõisa nime. Kodanlikus Eestis küladeks nimetatud asustatud kohad kujutasid enesest perede⁴ territoriaalseid grupe. Nende piiritlemine ei toimunud tihtigi looduslike objektidega (mets, soo, jõgi), vaid mitmel pool kasutati selleks endiste mõisate piire, mistõttu ei ole neid võimalik kaardi järgi eraldada. Seega oli kodanlikus Eestis üheks maa asustatud kohtade eraldamise aluseks endine maavaldus.

Kodanlikus Eestis ei olnud asustatud kohad maal juriidiliselt kindlaks määratud. Neid jaotati vaid välise kaju järgi (hajaküla, haguküla). Seepärast ei saanud anda kindlat vastust isegi küsimusele, mitu alevikku oli Eestis, rääkimata asulatest tööstuste juures, millede hulka kuulusid ka niisugused nagu Kiviõli ja Lavassaare. Peale nende oli mitmeid asulaid põllumajanduskoolide ja katsejaamade juures.

Nõukogude korra tingimustes, sotsialismi ülesehitamise ajal on lisaks endistele maal tekkinud uued asustatud kohtade tüübid: sovhoosikeskused, kolhoosikeskused, metsatöölise asulad jm. Mitmed asulad on kujunenud ka ligi kümnekond aastat tegutsenud masina-traktorijaamade juures. Viimastel aastatel on tekkimas teenindusliku (mittetootliku) funktsiooniga asulaid, nagu näiteks Tõravere ja Kääriku.

Nagu teada, ei eraldamata meil praegu asustatud kohti maal juriidiliselt. Erandiks on vaid need, mis olid mõnda aega rajoonikeskusteks, näiteks Kose ja Väike-Maarja,

³ Kodanlikus Eestis loeti asundusteks väljajagatud mõisamaadel tekkinud elamis-punktid. (Vt. 1922. a. üldrahvalugemise andmed. Vihk VII-b, esimene osa. Tallinn, 1924, lk. 19.)

⁴ «Perede» all mõistame leibkondade elukohti.

sest nende piirid on teada. Seetõttu tuleks mittelinnaalsete asustatud kohtade klassifitseerimisel aluseks võtta esijoonest nende funktsioon, omandivorm ja kompaktsus. Lisaks sellele võiks arvestada ka nende geneesi.

Laias laastus saab kõiki asustatud kohti maal jagada kolme gruppi: põllumajanduslikud, tööstuslikud ja teenindava funktsiooniga. Esimesed neist jagunevad omakorda riiklikeks ja kooperatiivseteks, mida kompaktsuselt saame jagada kahte kuni kolme gruppi. Näiteks tihe planeeritud, tihe planeerimata ja perede hõre paiknemine. Ka tekkeaja ehk geneesi järgi võime asustatud kohti jagada.

Esitame allpool tabeli kujul ühe võimaliku variandi mittelinnaalsete asustatud kohtade tüpiseerimiseks. Selleks kasutatud terminoloogia vajaks kindlasti veel kaalumist. Kuna sõna *asula* (v. k. *поселение*) on üldmõiste, siis kasutatakse tema (näit. kolhoosi-asula) asemel uut terminit *asund*, mis erineb alevikust (v. k. *местечка*) ja mida võiks tõlkida sõnaga *сельский поселок*, *поселок сельского типа*.

Eesti NSV mittelinnaalsete asustatud kohtade tüübid

Funktsioon	Perede paiknemine		
	tihe		hõre
	planeeritud	planeerimata	
Põllumajanduslikud:			
riiklikud	sovhoosiasund	sovhoosiküla	sovhoosi-pered *
kooperatiivsed	kolhoosiasund	kolhoosiküta	kolhoosi-pered *
individuaalsed	—	—	üksikpered **
Tööstuslikud	tööstusasund	tööstusküla ***	—
Teeninduslikud	eriasund	—	kool, haigla, teemeister, suvila jne.
Segatüüpi	alevik	—	—

* Väljaspool külasid asuvad pered ja endised asundused ning karjamõisad.

** Sellesse gruppi kuulub umbes sada üksiktalu, mis asuvad eraldi soode ja metsade keskel ning väikestel saartel.

*** Tööstuskülade kategooriasse kuuluvad mõned metsatöölise majapidamised. Edaspidi muutuvad nad asundiks.

Seega saaksime 12 mittelinnaalsete asustatud koha tüüpi. Traditsiooniliste kohanimedega lisamisega on neid kerge üksteisest eraldada, näit. Vastseliina sovhoosiasund, Jõe sovhoosipered jne. Vastavalt sellele tuleks külanõukogudes grupeerida ka majapidamisraamatud ja sisse seada asustatud kohtade nimekirjad.

Kõige raskemaks probleemiks jääb siiski ühe või teise asustatud koha territoriaalne piiritlemine. Sellele saab vastuse leida ainult kohapeal, kasutades kaarte.

Nähtavasti ei ole otstarbekas sovhoosiküladest ning -peredest eraldada teiste riiklike põllumajandusettevõtete külasid ja peresid, küll võiks aga neile mõne omaette nimetuse leida. Samuti ei oleks mittelinnaalsete asustatud kohtade tüpiseerimisel vaja arvestada ka seda, kas tegemist on majandi või osakonna (brigaadi) keskusega. See teeks skeemi liiga sõltuvaks muudatustest, mis aeg-ajalt toimuvad tootmise organiseerimisel. Eraldi paiknevaid koole ja haiglaid aga võiks nimetada endiselt kohanime järgi. Samasse gruppi võiks paigutada ka eraldi paiknevad metsakasvatusega tegelevad asutused ja nende juurde kuuluvad elamud.

Küllaltki suuri raskusi tekitab arvatavasti aleviku ja eriasundi eraldamine. Siin tuleb lähtuda geneesist: alevik on ajalooliselt enamasti tuntud kui asula kihelkonnakiriku juures. Tema piiridesse kuulub tavaliselt nii kirik kui ka surnuaed. Eriasundite

Asustatud kohtade liigitamine N. kolhoosis.

A, B, C, D ja E — praegused külad. Uus liigitus: I — kolhoosiasund, II — kolhoosikülad, III — kolhoosipered ja IV — kauplus, kool. ■ — enne 1950. aastat ehitatud elamud, □ — pärast 1950. aastat ehitatud elamud, ▲ — ühiskondlikud hooned, ■ — loomakasvatustfarmid, — — praeguse küla piir, - - - — asustatud koha piir ettepanud klassifikatsiooni järgi.

Распределение населенных мест в колхозе N.

A, B, C, D и E — современные деревни (по старой классификации). Новое распределение: I — колхозный поселок, II — колхозная деревня, III — колхозные дворы, IV — магазин и школа. ■ — жилые здания, построенные до 1950 г., □ — жилые здания, построенные после 1950 г., ▲ — общественные здания, ■ — животноводческие фермы, — — граница современной деревни, - - - — граница населенного места по новой классификации.

Distribution of settled localities in kolkhoz N.

A, B, C, D and E — contemporary villages (according to the old classification). The new classification: I — kolkhoz settlement, II — kolkhoz village, III — kolkhoz households, IV — shop and school. ■ — dwelling houses built before 1950, □ — dwelling houses built after 1950, ▲ — communal buildings, ■ — animal husbandry buildings, — — border-line of the contemporary village, - - - — border-line of the settled locality according to the new classification.

gruppi jääksid asulad raudteejaamade ja sadamate juures, samuti teaduslikud uurimiskeskused. Kalurite elukohad tuleb nähtavasti grupeerida koos kolhoosidega.

Vaatame, kuidas eespool esitatud ettepanekuid rakendada põllumajanduslike asustatud kohtade liigitamisel. Võtame ühe kolhoosi maa-ala, kus külanõukogu andmetel on viis asustatud kohta, mida kohapeal küladeks nimetatakse. Tööstusettevõtteid seal ei esine.

Olemasolevatest küladest jagunes A varem külaks ja asunduseks. Nagu näeme, ei tule kaardipildis need asustatud kohad esile, välja arvatud B küla ja need, kus pered ridajalt paiknevad. Viimastel aastatel on asustus tihenenum A külas, kuhu on juurde ehitatud uusi elamuid ja kus asub kolhoosi keskus.

Kui need asustatud kohad ettepanekute kohaselt liigitada, kujuneks järgmine pilt: üks kolhoosiasund (I), üks kuni kaks kolhoosiküla (II) ja 10–15 kolhoosiperede rühma või pere (III). Koolimaja ja kauplust võib vaadelda omaette asustatud kohana (IV).

Seega saaksime senise viie asustatud koha (küla) asemel 20 asustatud kohta, mis jagunevad nelja tüüpi.

Kui õnnestub välja töötada mittelinlaste asustatud kohtade klassifitseerimise alused ja külanõukogu töötajail koos rajooni maakorraldajaga need asustatud kohad kohapeal liigitada, saame võrdlemisi hea ülevaate meie asustusest. See aga võimaldab asustuse ümberkorraldamise viia teaduslikule alusele.

Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Majanduse Instituut

Saabus toimetusse
23. IX 1964

К. ЛААС

О КЛАССИФИКАЦИИ СЕЛЬСКИХ НАСЕЛЕННЫХ МЕСТ ЭСТОНСКОЙ ССР

Резюме

Переход к крупному производству в сельском хозяйстве и быстрый рост всей экономики повлекли за собой изменение расселения на селе. Возникли новые типы населенных мест. В связи с этим у нас нет четкого представления о количестве сельских населенных мест в Эстонской ССР и их распределении по типам.

В итогах переписи населения 1959 г. по Эстонской ССР значится 117 220 сельских населенных мест, разбитых на пять типов. В то же время, согласно спискам, составленным сельскими советами, в Эстонии насчитывается около 7 тысяч населенных мест. Разной в числах обусловлен тем, что в списки сельсоветов включены только традиционные населенные места (обычно деревни) и не дано их подробного распределения.

Автор предлагает типизировать сельские населенные места в зависимости от их правового положения, функций, форм собственности, характера размещения дворов и генезиса. В качестве одного из вариантов такой классификации предлагается следующая схема:

Типы сельских населенных мест Эстонской ССР

Функция	Размещение дворов		Редкое
	Густое		
	Планированное	Непланированное	
Сельскохозяйственные:			
государственные	Совхозный поселок	Совхозная деревня	Совхозные дворы *
кооперативные	Колхозный поселок	Колхозная деревня	Колхозные дворы *
индивидуальные	—	—	Хутора **
Промышленные	Промышленный поселок	Промышленная деревня ***	—
Обслуживающие	(Сельский) поселок особого типа ****	—	Школа, больница, дорожный мастер, дача и т. п.
Смешанные	Местечко *****	—	—

* Дворы, которые находятся вне черты деревень, бывшие выселки и небольшие имения (фольварки).

** Около 100 единоличных хозяйств, которые размещаются отдельно среди болот и лесов и на маленьких островах.

*** Хозяйства лесорубов и других рабочих лесной промышленности.

**** Железнодорожные станции, санатории, спортивные базы, научно-исследовательские учреждения и т. п.

***** Поселения в центре бывшего прихода.

Если удастся выработать основы классификации сельских населенных мест, работники сельских советов совместно с районным землеустроителем смогут точнее классифицировать населенные места, расположенные в каждом районе. Это даст более полную картину заселенности республики и будет содействовать перестройке расселения на научных основах.

Институт экономики
Академии наук Эстонской ССР

Поступила в редакцию
23/IX 1964

K. LAAS

ON THE CLASSIFICATION OF RURAL SETTLED LOCALITIES IN THE ESTONIAN S.S.R.

Summary

The transition to large-scale agricultural production and the rapid growth of the national economy as a whole brought along considerable changes in rural settling. There arose new types of settled localities. As a result, there is no clear idea as yet of the number of rural settled localities in Soviet Estonia or of their distribution into definite groups, according to the type of function.

According to the data of the census of 1959, there are 117,220 rural settled localities in Soviet Estonia, which have been divided into 5 types. At the same time, according to the lists compiled by Village Soviets, the number of rural settled localities amounts to only 7 thousand. The discrepancy in these figures is due to the fact that the Village Soviets have enlisted traditional settled localities (villages, as a rule) only, without any division as to type.

The author proposes to classify the rural settled localities according to their legal status, function, form of property, character of the location of farming households and genesis. The following scheme is one of the variants of the classification proposed:

Types of rural settled localities in the Estonian S.S.R.

Function	Placement of households		
	Dense		Sparse
	Planned	Unplanned	
Agricultural:			
belonging to State	State farm settlement	State farm village	Single households belonging to state farm workers *
cooperative	Kolkhoz settlement	Kolkhoz village	Single households belonging to kolkhoz members *
individual	—	—	Farms **
Industrial	Industrial settlement	Industrial village ***	—
Catering	(Rural) settlement of special type ****	—	School, infirmary, highway-master, summer residence, etc.
Mixed	Rural settlement *****	—	—

* Farming households outside the village limits, former smaller manors.

** About 100 individual farming households situated separately on bogs and woods and on islets.

*** Farming households of wood-cutters and other workers of the timber industry.

**** Railway stations, sanatoria, sporting centres, research institutions, etc.

***** Settlements in the centre of the former parish.

If it were possible to elaborate a basis for a classification of rural settled localities and carry out the classification by representatives of the Village Soviets and organizers of land exploitation on the spot, we should obtain a fair survey of the existing rural settlements. This, in its turn, would serve as a scientific basis for a reorganization of the settlement.

Academy of Sciences of the Estonian S.S.R.,
Institute of Economics

Received
Sept. 23rd, 1964

ON THE CLASSIFICATION OF RURAL SETTLED LOCALITIES
IN THE ESTONIAN S.S.R.

The transition to large-scale agricultural production and the rapid growth of the national economy as a whole brought many considerable changes in rural settling. There arose new types of settled localities. As a result, there is no longer an idea as yet of the former rural settled localities in the Estonian S.S.R. Their classification into various groups according to their location and other characteristics is a task which has not been solved yet. The present article attempts to solve this task. It is based on the results of a survey of rural settled localities in the Estonian S.S.R. which were carried out in 1962. At the same time, we have also examined the literature on this subject. The classification of rural settled localities is only a preliminary step in the study of their location and other characteristics. The authors believe that the classification of rural settled localities is a task which will be solved only with the help of a scientific approach to the study of their location and other characteristics. The authors believe that the classification of rural settled localities is a task which will be solved only with the help of a scientific approach to the study of their location and other characteristics.

Table 1. Classification of localities

Location	Form	Characteristics
Agricultural	State farm settlements	State farm settlements
Industrial	Industrial settlements	Industrial settlements
Other	Other settlements	Other settlements

Settlements in the center of the settlement...
Railway stations...
Highway stations...
Settlements in the center of the settlement...
Railway stations...
Highway stations...
Settlements in the center of the settlement...
Railway stations...
Highway stations...